

A ZRÍNYI ÁSZ.

— Első közlemény. —

I.

Époszról szándékozván írni, megbocsátható, ha — tárgyam természetéhez alkalmazkodva — mindjárt »in medias res« kapok.

A Szigeti Veszedelem I. énekének 51. versszaka így hangzik:

Azonban Szulimán üle jó lovára,
S vezéreket magával kihívá dévánra,
Kertektül nem messzi egy széles halomra;
Ottan nékik beszélla ilyen formára.

Hasonlítsuk össze vele Istvánffinak eme szavait: »Nec multo post adhibitis Mehemete et *ceteris purpuratis equestre concilium, illis simili modo equis insidentibus in loco quodam spatioso, hand procul ab hortis suis habuit.*«

A II. énekben így írja le a költő Szulejmán lovát:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
Véres nagy szemei ugyan kidúltanak,
Szár az fejecskéjén van helye üstöknek.
Szája tajtékot vér, mint vízi istennek.
Szálós, rövid serényét szél hajtogatja.
Széles melylyel elefántot hasonlítja.

De most már hiába nézzük meg Istvánffit, mert ez csak ennyit ír róla: »ipse . . . *albo* insidens *equo* mediocris proceritatis;« — hiába Szelánikit, a szemtanú török író, mert e szerint a szultán »vasderes lovon« ült.¹ Most más helyen találunk a rejtély

¹ L. »Szigetvár elfoglalása 1566-ban« cz. dolgozatomat, Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf. 210. lap.

nyitjára. *Karnarutić* horvát költő, Szigetvár ostromának legelső feldolgozója, ugyancsak így írja le Szulejmán lovát:

Egy fekete arab ló volt alatta,
 Orra lyukai szélesek, szemei véresek,
 Feje száraz, kicsiny
 Tajték folyik szájából, mikor a zablát rágja.
 Sörénye ritka, rövid
 Melle jól kifejlődött, húsos

A VIII. ének 15. versszakában ezt mondja a szultán:

Rettegett előttem az nagy Károly császár,
 Elveszett kezem miatt *Uluđuvedjár*.

Ennek az *Uluđuvedjár*nak ki léte örökre rejtély maradna előttünk, ha segítségünkre nem jönne Zrínyi könyvtárából az a régi *török historikus*, a kinek művét *Leunclavius* latinra fordította s melyben ezt olvashatjuk: »Mameluci Alcairum fuga delati, Tommambaim, qui erat id temporis *Ulu Duveidar*, Sultanum creaurunt. Et Ulu Duveidar apud ipsos primus erat dignitate post Sultanum.«

A III. énekben azt olvassuk, hogy mikor a Szigetből kijött csapat Siklós közelébe érkezett, Zrínyi előre küldött száz lovas kémszemlére a váron kívül táborzó törökök felé s maga csak azután támadta meg a törököket a vele maradt csapattal. E körülményről egyedül *Budina* emlékezik meg e szavakkal: »Cumque nostri jam Sicloso appropinquassent, praemittunt ad arcem ducentos pedites et equites centum ut omnia circumspicerent. Et posteaquam infra Siclosum ventum est, recta ad Turrum castra feruntur.«

A XIII. ének 77. versszakában Szulejmánnak egyik tanácsosa ezt ajálja:

Az árkot ki kell bocsátani folyással,
 Az mi ki nem folyhat, tölteni gyapjúval.

A törököknek ezen eljárásáról ismét csak egyetlen történetíró tud, névszerint *Reusner*, midőn ezt írja: *lanaeque vi incredibili exaequandis fossis.*«

A II. ének 53. versszaka szerint:

Petráf
 Szultántól küldetvén *négyezer jancsárnak*
 Parancsola, *huszonöt ezer kopjának.*

A Gyulát ostromló török sereg száma tekintetében épen csak *Forgách* Ferencz egyezik a költővel, a mennyiben ezt olvassuk nála: »Pertaff bassa *janizarorum quatuor milia* habebat. Addidere his Temesiensis *decem*, Transalpinus *duodecim*, et finitimi Bulgari *tria*.« Tehát $10 + 12 + 3 = 25.000$.

A VII. ének 21—26. versszakai szerint, mikor maga Szulejmán is megérkezett Sziget alá, Zrínyi meghagyásából két ágyúkövést tettek köszöntésül. Ezt a körülményt egyetlen ismeretes forrásunk sem említi, de hogy még sem Zrínyi költötte, hanem írásból, vagy szájhagyományból vette, bizonyítja a szemtanú Szelániki, eme szavaival: »Midőn a padisah ő felsége leszállt lováról és sátorába tért, a pokolra való hitetlenek egy nagy golyót lőttek a hadseregbe, *mintegy ezt mondvá vele: Isten hozott benneteket!* Ezután egy, még félelmesebb ágyúgolyót lőttek az ágyúk és a szultáni hadszertár helyére.«¹

Zrínyi a III. énekben, a siklói harc leírásában, a törökök részéről mindig csak Mehmet basa seregéről beszél, a pécsi török őrség fölléptetése nélkül, — s íme a 86. versszakban egyszerre megjelenik Ibrahim, *a pécsi alaj-bég*. Hogyan került ez ide? Úgy, hogy a költőnek olvasnia, vagy hallania kellett ezt a körülményt, mert török kortársa, *Pecsevi* Ibrahim is tanúskodik arról, hogy »ekkor *a pécsi alaj-bég*, Iszkender, is Siklóson tartózkodott.«²

Itt talán azt kérdezhetné valaki (hogy Zrínyiesen szóljak), ugyan, atyámfia, mit akarsz mondani ezzel a bőbeszédűséggel? Tüstént megfelelek reá.

Az elősorolt példákkal azt akartam megmutatni, hogy a Zrínyiásznak tökéletes megértéséhez és Zrínyinek mint költőnek megismeréséhez nem elegendő csupán magának az éposznak bármilyen mélyre ható tanulmányozása és összehasonlítása Homér, Vergilius, Tasso és Ariosto époszaival, hanem szükséges, hogy *kiterjesszük vizsgálódásunkat a költő korabeli történetírásra,*

¹ L. idézett dolgozatomat Hadt. Közl. 1891. évf. 212.

² *Tárikh-i-Pecsevi*. Konstantinápoly 1866. I. köt. 414.

illetve annak ama termekeire, melyek bizonyára nem hiú dísz-tárgyakúl foglaltak helyet könyvtárában. De még ez nem elég, hanem figyelembe kell vennünk a XVI. század vallásos irodalmát és az époszírónak más nemű, prózai munkáit is. A kik eddigelé e Zrínyiásról írtak, elfelejtették magokra vállalni ezt a fáradságos munkát s innen van, hogy — noha már egész irodalom támadt a Szigeti Veszedelem nyomában — megértésétől még igen messze állunk; innen van, hogy sok olyant belemagyaráztak a költeménybe, a mi tényleg nincs benne s viszont nem láttak meg benne olyan dolgokat, a mik vastag betűkkel vannak beleírva. Az igazság érdekében mind a két esetre föl kell említenem egy-egy bizonyító példát.

A közfelfogás szerint Zrínyi Miklós — mikor értesül arról, hogy Szulejmán Magyarország ellen jön — a feszület előtt imádkozva felajálja életét a kereszténység védelmére és a nemzet megváltására, isten pedig elfogadja ez ajánlatát — s így lesz a szigeti kapitány époszi hőssé.¹ Ugyan hol van ez megírva a Szigeti Veszedelemben? Sehol! Ha Zrínyi önként, magától vállalkoznék erre a tetre (míg isten csak mintegy passive viselve magát fogadná el az ajánlatot): akkor nem époszi, hanem drámai hős válna belőle; már pedig a szigeti kapitány a Szigeti Veszedelemben épen olyan époszi hősnek van rajzolva, mint akármelyik classicus éposz hőse. Ha Zrínyi, a költő, az imént említett felfogás szerint járt volna el, kiköszörülhetetlen csorbát ejt vala költői talentumán. Mert az époszi hős nem magától vállalkozik valamely nagy tetre, hanem az istenség szemeli ki és bizza meg annak végrehajtásával. Az époszban tulajdonképen az égi hatalmak akarata megy teljesedésbe s a hős csak eszközük itt a földön a végrehajtásban.

A Zrínyiász írója szerint a szigeti kapitány azt kéri imájában istentől, hogy ne engedje kiírtani a nemzetet, őtet pedig vegye magához, mivel most már nem árthat a töröknek úgy, mint azelőtt. Isten meghallgatja kérését (tehát magához fogja venni), de eddigi érdemei megjutalmazásául azt a kegyelmet adja neki,

¹ Lásd e felfogást a következő íróknál: Toldy Ferencz: A magyar költészet története (Pest, 1864) II. köt. 13. — Greguss Ágost: Magyar remekírók IX—X. köt. (Zrínyi M. Szigeti Veszedeleme) 49. — Szász Károly: A világirodalom nagy époszai II. 684. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom története (Bpest, 1888) I. 69. — Horváth Cyrill: A magy. nemz. irod. tört. (1893), 44. lap.

hogy érette vértanú lehessen. Ezt pedig úgy teszi lehetővé, hogy épen őt válaszlja ki a keresztyén vallás és a magyar nemzet védőjévé, a mennyiben a törököt legelőször Sziget ellen indítja fel épen Zrínyi által. Ez van a Szigeti Veszedelemben, miről bárki meggyőződhetik, ha a II. ének 64—86. versszakait figyelmesen elolvassa.¹

A költő az éposznak legünnepélyesebb helyén, az invocatióban, így kéri a Musa segélyét munkájához:

Adj pennámnak crőt, úgy írhaszak, mint volt.

Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt.

Az előszóban pedig (az olvasónak) egész világosan így magyarázza meg műve természetét: »*Fabulákkal* kevertem az *históriát*; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul: az ki azokat olvasta, megismerheti egyiket az másiktul. Zrínyi Miklós kezének tulajdonítottan szultán Szulimán halálát: *horvát és olasz krónikábul tanultam.* Hogy *Istvánfi és Sambucus másképpen írja*, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolgoknak história-folyását. Akármint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos.«

Tehát maga a költő azt mondja, hogy *történelmileg valódi eseményt* írt meg, úgy, a mint volt, de — hogy unalmas és száraz krónika ne váljék belőle — *fabulákkal*, azaz tisztán költői, maga áltai kigondolt epizódokkal, vagy a classicus époszirókból átvett részletekkel bővítette. S ez a históriai rész, a költemény alapja — szerinte — annyira világos, annyira változatlanul van meghagyva benne, hogy a ki Homért és Vergiliust ismeri, az meg tudja különböztetni, hogy mi a historicum és mi a fabula a Szigeti Veszedelemben. Sőt költő léteire annyira historicus, hogy Szulejmánt

¹ Zrínyi szavai világosságának bizonyítékaiul idézem a következő sorokat:

- (76. vszak) Látod immár az vénség majd elér engem.
 Immár nem lesz oly erő az én testemben,
 Hogy ellenségedet mint előbb törhessem.
- (77.) Vedd hozzád lelkemet, mely téged alig vár,
 Vedd ki én testemből, melyen vagyok nagy zár.
- (79.) »Im az te könyörgésedet meghallgattam.
- (82.) Hozzám vészem immár az te szép lelket,
 Magad is kívánod s így jobbnak esmerted;
 De hogy még fényesebb korona fejedet
 Tisztelje, im néked adok ily kegyelmet:
- (83.) Mártíromságot fogsz pogánytul szenvedni,
 Mert az én nevéért fogsz bátran meghalni.
- (84.) Szulimán haddal jön az Magyarországra,
 És legelőször is fog jünni váradra.«

Csodálatra méltó, hogy e szavakat félre lehetett érteni!

nem merete volna Zrínyivel ötletni meg (noha ez *költőileg* egészen helyén való és nem támadható meg), ha ezt a körülményt horvát és olasz krónikában írva nem találja. Ime egy költő, a ki époszt ír, még pedig úgy, hogy a historiai források fölött kritikát gyakorol, s költeményébe csak akkor merészel fölvenni valamely adatot, ha két historikussal szemben más két kútfőre hivatkozhatik és ama két elsőnek — szerinte — tévedését meg is tudja magyarázni! Neki, mint költőnek, hogy Szulejmánt Zrínyi kezével ölesse meg: untig elég lett volna csak arra a felfogásra is támaszkodnia, melyet Reusnernél olvashatott Zrínyiről: »non solum ipse pro patria occubuit, sed *ipsum quoque Solymanum*, nimia animi aegritudine, *mori coëgit*,« — de neki olyan bizonyítékok kellett, melyek egész világosan azt mondják, hogy Zrínyi személyesen, saját kezével ölte meg Szulejmánt.

Az imént idézett szavakban maga a szerző adja kezünkbe a kulcsot nagy alkotása megértéséhez. S ha megláttuk volna azt, a mi vastag betűkkel van bele írva, azzal kellett volna kezdenünk a Zrínyiász tanulmányozását, hogy a költő korabeli történetírás segélyével igyekeztünk volna felismerni: mennyi és milyen természetű benne a historicum, — mely eljárás egyszersmind a fabulák, azaz a költői részletek fölismerésére is rávezetett volna bennünket. De hát nem így jártunk el, nem az elején kezdtük a dolgot, hanem inkább a végén; a szerzőnek magyarázó szavaira semmit sem adtunk, — ezért aztán alig tudtunk valamire menni. Pedig ha a szerző útmutatását követjük, vagyis ha az elején kezdjük műve tanulmányozását, azt tapasztaltuk volna, hogy *az éposznak csaknem egész meséje, a tartalom nagy része, a cselekvények indokolása és a főbb alakok jellemzése nem a költő sajátjai, hanem a historiáé*; meggyőződttünk volna arról, hogy *a költő olyan dolgokat, melyeket írásban talált, vagy szájhagyományból tudott, nem változtatott meg s csak olyan részleteket költött, melyeknél phantasiája nem volt megkötve a historiai tudás által*, melyekről nem bizonyíthatták volna rá kortársai, hogy azokban hazudik, mert azokat valamely forrás másképen adja elő.

Az ilyen tanulmányozás, vagy inkább az általa nyert tapasztalat aztán két gondolatot keltett volna bennünk. Először azt, hogy ha a Zrínyiász alapján véve: historia, melybe csak bele vannak szöve bizonyos fabulák: akkor a lángésznek ez a nagy-

szabási *productura voltaképen nem költői szándékból készült, hanem valami tendentia lappang benne.* Másodszor azt, hogy ha annyira hű a historiához, hogy a Szigetnél küzdő három nemzetnek megfelelően magyar, horvát és török kútfők felhasználásával van megírva (épen úgy, mint a mai történetírónak kell eljárnia): *hogyan válhatott mégis époszszá ez a tárgy Zrínyi kezében,* — mert a beleillesztett fabulák nem olyan természetűek, hogy azzá tehetnék volna.

Én tehát abban a meggyőződésben, hogy maga a szerző lehet legilletékesebb magyarázója munkájának, elfogadom tőle a kulcsot, melyet az előszóban kezünkbe ad és megkísértem kinyitogatni vele remek alkotásának titkos ajtait. Megkísértem kimutatni, hogy mennyit és milyen természetű adatokat tartott meg a történetírásból s azokat mely forrásokból vette át; igyekszem megmagyarázni, hogy a száraz, történelmileg részletesen ismert s nem a csodák korából való esemény hogyan válhatott époszszá; végre szeretném kitalálni a czélzatosságot, mely tulajdonképen nem a költői gyönyörködtetésben áll.

A Szigeti Veszedelem történelmi részének forrásai a következők:

1. *Istvánffi* Miklós nagy munkája »*Historia Regni Hungarici*«. ¹ Több ok bírhatta Zrínyit arra, hogy úgy az éposz meséjének szerkesztésében, mint az események részleteiben kiváltképpen Istvánffi előadását kövesse. Valamennyi történetíró közt ez tárgyalja legrészletesebben az 1566. évi háborút s így a költő ennél találhatott legtöbb anyagot, mire az éposz részletező természeténél fogva nagy szüksége volt. Valamennyi történetíró közt épen az ő előadása bővölködik legjobban költői részletekben, — a mi világosan kitűnik, ha összehasonlítjuk előadását a többi magyar, illetőleg keresztyén és török kútfők tudósításaival. Tudjuk továbbá, hogy Istvánffi munkáját épen az a Pázmány adta ki, a ki Zrínyinek, apja halála után, gyámja volt s a kitől csak magasztalást hallhatott e történelmi munkáról. Számba kell vennünk még azt is, hogy Istvánffi meg épen a szigeti Zrínyi udvarában nevedett ² s a költő e körülménynél fogva is nagyobb bizalommal viseltethetett iránta, mint más történetírók iránt. Végre — a mit talán legelőször

¹ Én az 1724-ki (Coloniae Agrippinae) kiadást használtam s ennek lap-számait idézem.

² Szalay László: Magyarország története (Lipsc, 1854), IV. köt. 377.

kellett volna említenem — Istvánffi munkájának nagy tekintélye is bizonyára hatással volt a költőre a választásban, s később is gyakran hivatkozik rá a prózai munkáiban.

2. *Reusner Miklósnak* »Rerum memorabilium exegeszes« cz. munkája (Francofurti, 1603.), illetőleg ennek 19. fejezete, mely Forgách Ferencz művéből a Szigetvár ostromáról szóló részt tartalmazza, csakhogy tetemesen bővítve, egyebek közt olyan adatokkal is, melyek feltűnően egyeznek a Lugossy-codexben levő »Historia az Szigetvárnak veszéséről« című, egykorú históriás énekkel.

3. *Forgách Ferencz* történeti munkája »De statu reipublicae Hungaricae commentarii.«¹

4. *Budina Sámuelnek* horvát eredetiből fordított krónikája »Historia Szigethi«, Reusner és Bongarsius kiadásában (mindkettő meg volt Zrínyi könyvtárában).²

5. *Joannes Leunclavius* »Annales Sultanorum Othmanidarum« cz. munkája (Francofurti, 1598.), mely egy, 1550-ig terjedő török krónika latin fordítását tartalmazza Leunclavius folytatásával (1587-ig) és magyarázataival együtt.

6. *Karnarutić Zadranin* horvát írónak »Vazetje Sigeta grada« (Szigetvár elfoglalása) cz. költeménye 4 énekben. A szerzőről csak annyit tudunk, hogy Zára-ban született. Költeménye először 1584-ben jelent meg Velenczében Zrínyi Györgynek ajánlva, másodszor pedig valószínűleg 1661-ben Fodróczy Péter kiadásában, a ki e munkát a költő Zrínyinek ajánlotta.³ Karnarutić a Zrínyi Györgyhez intézett ajánló soraiban ezeket mondja: »A régi dalmokok nyomdokát követve, a kik mindig megénekelték a kiváló emberek vitézi tetteit, elhatároztam, hogy *azzal rovom le tartozásomat*, ha boldogult atyádnak tökéletes vitézségét megéneklem s különösen azt, melyet a *szigeti veszedelemben* tanúsított és neked ajánlékozom e csekély munkámat.« Mi lehetett a szerző tartozása a

¹ Én az akadémiai kiadást használtam (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók. XVI. kötet (Pest 1866), és ennek lapszámait idézem.

² Én *Reusnernek* főntebb említett kiadását használtam s ennek lapszámaira hivatkozom. Bongarsius kiadásának czíme: »Rerum Hungaricarum scriptores varii«. (Frankfurt, 1600.) Meg van Schwandtnernél is (Vindobonae, 1766) a III. köt. 118—132. lapjain.

³ Én az általam készített s birtokomban levő másolatot használom s ennek lapszámaira hivatkozom.

szigetvári hős, vagy fia irányában: erre nem tudunk felelni; de az a találkozás feltűnik, hogy a mint Karnarutié költeményének czíme »Vazetje Sigeta grada«, az ajánló sorokban pedig »szigeti veszedelem«-nek (*pogibil* grada Sigeta) mondja az eseményt: úgy Zrínyi is az előszóban »Szigeti Veszedelem«-nek nevezi époszát, noha címéül »Obsidio Sigetiana«-t írt. Karnarutié négy énekes költeménye szintén *alexandrinok*ban van írva (12 szótag s a 6-ik után caesura), csakhogy a sorok párosan rímelnek. Tartalma a II. ének-től fogva feltűnően egyezik Budina krónikájával, úgy hogy vagy ezt a históriás éneket dolgozta át Budina latin prózában, vagy Karnarutié is a Budina eredetijéül szolgált horvát szöveget öntötte verses formába. Zrínyi a költő bizonyára az első, 1584-ki kiadást használta, a mely nagyapja után maradt a családi könyvtárban. A költő, úgy látszik, teljesen méltányolta e horvát éneket, mert később is dicsérőleg emlékszik meg róla, mikor a »Mátyás király életéről való elmékedések«-et a belőle idézett hat sorral fejezi be.

Ezek ama históriai források, melyek mind meg voltak a költő könyvtárában s melyeket többé vagy kevésbbé felhasznált éposza megalkotásában. De ezeken kívül még egyéb forrásai is voltak. Az előszóban ő maga hivatkozik egy *olasz* és egy *horvát* krónikára, mely utóbbi nem lehet azonos Karnarutié költeményével; mert ez a szultánt nem Zrínyivel öleti meg. Ezt a két forrást — fájdalom — nem ismerjük, pedig egészen bizonyosra vehető, hogy ezekből nem csupán azt az egy adatot vette át, hanem szükségéhez képest kiaknázza őket. Mert sok olyan históriás ének színezetű részlet van az époszban, melyekre — látva, hogy a főntebb elősorolt hat kútfőt milyen módon használta fel — nem foghatjuk azt, hogy maga költötte, habár nem tudjuk is világosan kideríteni honnan kerülésüket.

Zrínyi forrásainak harmadik csoportja lehetett a *szájhagyomány*, különösen a költeményben szereplő emberek viselt dolgaira vonatkozólag. Látva ugyanis, hogy Zrínyi az előttünk ismeretes forrásokból milyen adatokat és részleteket vett át: nagyon kevés lehet a költeményben olyan, a mit egészen maga költött, de még az ilyenek is legnagyobb részben teljesen történeti színezetűek, a mennyiben vagy komoly históriai tanulmányra vannak alapítva, vagy olyan jeleneteket rajzol bennök a költő, a melyeneket ő valóban látott a törökökkel folytatott csatározásaiban s a melyekkel

csak annyit tett, hogy visszahelyezte őket szépapja korába és Szigetvár vagy Siklós alá.

Hogy a Szigeti Veszedelem tartalmában mennyi van ama horvát és olasz krónikából s esetleg más írott forrásokból, meg a szájhagyományból, ez természetesen nem állapítható meg; de azt tudom, hogy Zrínyi — mielőtt éposza megírásához fogott — áttanulmányozta a főtebb említett történelmi kútfőket (saját vallo-mása szerint Zsámbokit is) s míg egyiket, vagy másikat munka közben is többször felütötte, addig *Istvánffi* és *Karnarutié* folyto-nosan nyitva állott íróasztalán. Mielőtt azonban áttérnék az össze-hasonlításra, egy más dologgal kell tisztába jönnünk.

II.

Tudjuk, hogy Szulejmán szultán milyen előzmények után és micsoda okból kezdte meg Magyarország meghódítását 1541-ben; tudjuk, hogy mi adott neki alkalmat az 1543. és 1552. évi újabb foglalásokra.¹ Történelmileg tisztán állnak előttünk az 1566. évi had-járat okai is. Szulejmán ugyanis, mikor 1541-ben elfoglalta Budát, Erdélyt pedig és a tiszántúli országrészt átengedte János Zsig-mondnak 10,000 arany évi adó fejében, ünnepélyesen megígérte, hogy ezt mindig meg fogja védelmezni a kijelölt országrész birto-kában.² Később, 1562-ben Ferdinánd király úgy vásárolta meg a békét Szulejmántól, hogy magyarországi birtokaiért évenként 30,000 frtot fog fizetni. 1564-ben Miksa követte a trónon, a ki kijelentette ugyan, hogy fentartja az atyjával kötött szerződést, de mindamel-lett ő sem küldte meg az évi adót az ezt sürgető szultánnak; azonkívül pedig hadai elfoglalták Szulejmán védenczének, János Zsigmondnak néhány várát: Tokajt, Szerencset, Nagybányát. Szulejmán — minthogy 1566 elejéig hiába várta az adót s Miksa többszöri felszólításra sem adta vissza János Zsigmondnak az említett várakat — ez okokból végre 1566 tavaszán hadjáratra indult a király ellen,³ még pedig olyan szándékkal, hogy Bécsset

¹ Lásd erre vonatkozólag »A török hódítás kezdete Magyarországon« cz. dolgozatomat a *Századok* 1893. évf. szeptemberi számában.

² L. említett cikket a *Századok* 1893. évf. szept. füzetében.

³ Hogy csek voltak Szulejmán haragjának s így utolsó hadjáratának is okai, határozottan állítja Istvánffi, Forgách, Bizarus (Schwandtnernél), a

elfoglalja.¹ Már Vukovárnál járt a hadsereggel, mikor egy, véletlenül kapott értesülés Zrínyi M. állítólagos tervéről arra bírta, hogy előbb Szigetvárat kerítse kézre, gondolván, hogy azzal néhány nap alatt végez és úgy folytatja tovább az útját.² De számításában csalódott; mert ez a kis vár még inkább feltartóztatta, mint 1532-ben Kőszeg és így a nagy készüllettel indított háború épen csak egy végvár makacs ostromává és hősiességévé törpült, egy jelentéktelennek ígérkező epizód szélesedett ki az év legfontosabb eseményévé. Ez volt a valódi oka és célja az 1566. évi hadjáratnak s ilyen helyet foglal el Szigetvár bukása a török-magyar háborúk történetében.

török írók közül az egykorú és szemtanú Szelániki, továbbá Pecszevi és Kara Cselebizáde.

¹ L. erre nézve Forgách 308, Bizarus 11 és 46, és a »Gülsen-i-meárif« cz. török történeti munka I. köt. 558.

² Hogy Szulejmán az elindulása előtt megállapított iránytól nem azért tért el Szigetvár felé, mert Zrínyi M. emberei megverték Siklós alatt Mehmed bég 300 főnyi csapatát: fölösleges volna bizonyítani, különben már Salamon Ferencz is bebizonyította Istvánfi emez állításának alaptalan voltát. (Az első Zrínyiek: 496—498.) Sokkal hihetőbb az, a mit az 1566. évi hadjáratban részt vett *Szelániki Musztafa* (a ruméliai beglerbég koránolvasója, a ki Szulejmán halálának titkába is be volt avatva) így beszéli el: »Midőn a diván széteszlott [Zimonyban, János Zsigmond eltávozása után], azt beszélték, hogy az ellenség seregét félvezetni szándékoznak, de valójában másfelé menés a cél. Varadin [Pétervárad] vára mellett a nagy híd készen levén, mikor a hadsereg már megindult Eger vára hódítására . . . a terv egyszerre megváltoztatott [t. i. a hadsereg szemében]; a csausok a podgyászt és a sereget visszarendelték a azon parancs adatott, hogy *Vukovár* előtt verjenek hidat A hidon átkelven [t. i. a vukovári hidon], a határvidéki emírektől az a hír érkezett, hogy a *Zirindsik* [Zrínyi] nevű átkozott, az ismét lakhatóvá tett Szigetvárat jól megerősítette s 3000-nél több válogatott lovas és gyalog fegyverrel bele zárkózott; azután szerződést kötött az összes magyar és horvát bégekkel, hogy szövetségükkel a királyságot elszakítván a németektől, Magyar- és Horvátország királya lesz. *Ez okból a szultán azt mondta, hogy valóban mindenekelőtt a legszükségesebb teendő ezt csirájában elnyomni s parancsot adott a visszatérésre és a hadjáratot Szigetvár ellen határozta el.* E közben az a hír érkezett, hogy Mohammed, tirhalai szandáskbég Öszek vára mellett átkelven a Dráva vizén, az átkozott Zirindsik leshelyből észrevétlenül megtámadta, seregét összetörte.« (Hadtört. Közi. 1891. évf. 77—79). A dologra nézve voltaképen mindegy: akár igaz volt, akár nem, a mit a magyarországi tör. bégek jelentettek; a fő az, hogy Szulejmán elhitte és ez indította arra, hogy először Zrínyivel számoljon. Egyébiránt a török bégeknek eme jelentését nem szabad csak úgy könnyedén vennünk s mindenesetre megérdemli a további kutatást.

Ámde Zrínyi, mint költő — noha a Szigeti Veszedelem alapjában historicum — másképen fogja fel a török hódítást általában s az 1566. évi hadjáratot különösen. Ő szerinte isten megharagszik a magyar nemzetre különféle bűnei miatt és beküldi az országba a törököt, hogy általa sújtva a nemzetet, megtérésre serkentse. Ha aztán a magyarok megtérnek bűneikből, ismét életre hívja őket, a törököt pedig — mint többé már fölösleges eszközt — összetöri. A török tehát bejön az országba, mint a bosszúálló isten eszköze. Mikor ezt Zrínyi meghallja, imádságában kéri az istent, hogy ne engedje kiírtani a nemzetet, őtet pedig vegye magához előbb, mivel most már öreg korában, úgy sem tud annyit ártani a töröknek, mint azelőtt. Isten meghallgatja a hős könyörgését, de eddigi érdemei megjutalmazásául azt a kegyelmet adja neki, hogy vértanú lehessen érette. Ezt úgy teszi lehetővé, hogy épen Zrínyit választja ki a keresztyén vallás és a magyar nemzet védelmezőjévé, a mennyiben Szulejmán figyelmét elvonatja eredeti céljától és legelőször Szigetvár felé fordíttatja épen Zrínyi által. A török sokáig vívja Szigetet, de a maga ereje nem clegendő a keresztyénség oltalmazója ellen. Végre segítségére jönnek a pokolból földézett ördögök és ezek kényszerítik Zrínyit a belső vár odahagyására.

Ime, a tisztán históriai esemény e felfogás mellett mint éposz jelenik meg. Hogyan válhatott époszi tárgygyá az ilyen természetű és közelkorú esemény? Az eddigi általános nézet szerint Zrínyi a költő tette époszszá, az ő költői talentumának szüleménye ez a felfogás. Ez nem igaz; mert Szigetvár ostroma és védelmezése époszi magaslatra volt emelve már Zrínyi előtt, sőt magával az eseménnyel egyidejűleg! Époszszá tette pedig nem *egy* ember, akármilyen fényes talentum, hanem az *egész nemzet*, még pedig nem *költői* hajlamból és célból, hanem *vallásos* érzésből és meggyőződésből.

Mert az a felfogás, hogy isten a törököt a magyar nemzet sokféle bűnei miatt küldte az országra; hogy a török által mindaddig sújtja a nemzetet, míg bűneiből meg nem tér; hogy a megtérés után megsemmisíti a török hatalmát; s hogy a török az ördögök segítségével diadalmaskodik a magyarokon, mondom, ez a felfogás a reformatio következménye volt, illetőleg a protestantismus és katholicismus tusájában leli magyarázatát. Ez a felfogás már a XVI. század közepén az eposza magaslatára emelte az

egész török hódítást, egy-egy époszszá változtatta a török-magyar háborúkat, Temesvár, Eger, Drégel, Szigetvár stb. ostromát s époszi hőökké avatta nem csak Szulejmánt, hanem Losonczit, Dobót, Szondit, Zrínyi Miklóst is, — csak költő kellett volna, a ki ezeket a kész époszi tárgyakat észrevegye és e felfogás alapján dolgozza fel. De e nagy számú kész époszi tárgyaknak épen a XVII. század közepéig kellett várakozniok, míg olyan lángelme támadt, a mely észre vette őket, felismerte mivoltukat és kiválasztott közülök egyet, — azt, a melyik a nevéhez volt fűződve s a melyiket egyszersmind legalkalmasabban használhatott fel írása tendenciájának hordozójául.

A Szigeti Veszedelem alapeszméje a következő gondolatokból áll: *a)* isten sok jót tett a magyar nemzettel; *b)* a magyar nemzet mégis bűnökbe merült; *c)* isten e bűnök miatt megharagszik a nemzetre; *d)* tehát beküldi a törököt az országba ostromra; *e)* a török csak ördögi segélylyel tud diadalmaskodni; *f)* a török ilyenmü küldetése véget ér, maga pedig összetöretik, mihelyt a magyar nemzet megtér bűneiből. Hogy ez a felfogás valóban a XVI. században felköltött vallásos érzelemből fakadt s hogy Zrínyi ezt *egész teljességében* az akkori nemzedék közhitéből vette át: ennek bizonyosságául, úgy hiszem, elég lesz csak Farkas András, Batizi András, Szkhárosi Horvát András és Károli Gáspárnak a bibliára támaszkodó munkáira hivatkozni s ezeket a Zrínyiász megfelelő helyeivel összehasonlítani.¹

A Szigeti Veszedelem I. énekében (13—17. versszakokban) isten így számlálja el a magyar nemzetnek mutatott jótéteményeit:

Maga te tekints meg körösztén világot:
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót;
Kihoztam Scythiából, mely nékik szűk volt,
Az én szent lelkem is ű reájok szállott.

Scythiából, azt mondom, kihoztam űket,
Miként Aegyptusbul a zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.

¹ A három első írónak verseit a Régi Magyar Költők Tára (szerk. Szilády Áron) II. kötetéből idézem s ennek lapszámaira hivatkozom.

Téjjel mézzel folyó szép Pannoniában
 Megtelepítém őket, Magyarországon,
 És meg is áldám minden állapotjában,
 Meghallgatám, segítém minden dolgokban.

Szentséges lölkömet reájok szállattam,
 Az körösztényen hűtre fiam által hoztam,
 Szent királyokkal is megajándékoztam,
 Békeséget, tisztességet nekik adtam.

Olvassuk el ezek után *Farkas András*nak »Az zsidó és magyar nemzettről« írt verséből a következő sorokat:

..... az régi magyarokat

..... az Isten

Ilyetén *bő földre, magyarrá, el-kihozá,*
Mint régen kihozá a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megígért *bő földre.* (15. 1.)

Eh két emberektől annye nép származék,
 Hogy *Scythiát* *ők mind szellel betölték.*

Demaga az istent nem esmerik vala,
 Sem az ű szent fiát, mi édes megváltónkat;
 Azért barom módra nagy vak pogánságban
 Űk is élnek vala, bálvánt imádnak vala.
 Ah kegyelmes isten rajtok könyöröle. (16.)

Béjővének ah jó Magyarországon,
 Kit neveznek vala *bő Pannóniának.*

Azért ez országot mind nevezik vala
Tejjel, mézzel folyó az kövér földnek. (17.)

Kiket ah nagy isten nagy jóval szerete,
 Ez országban hozza, *igen megkazdagítta,*
 Nékiek is *ada jó fejedelmeket,*

Jámbor kerálokat és jó tanácsadókat,

..... ah *szent* Estván kerált,
Szent Imre herceget, dicső *szent* László kerált. (18., 19.)

Ezeknek általa ah kegyelmes isten

Oltalmazá a jó Magyarországot;

Ez ország határit isten kiterjeszté,

Sok vendég népekre, nagy sok tartományokra. (19.)

Továbbá *Horvát András* »Az átokról« cz. versében szintén ezt mondja :

Magyar nemzet! nagy sok jót tón teveled az isten,
El-kihoza Szittiából az jó kevér földre,
 Felültete asztalfőre, *minden tisztességre,*
Pogányságból megfordíta az keresztyén hitre. (212.)

A Szigeti Veszedelem I. éneke (8., 9., 10., 12. és 18. verszakok) így sorolja el a magyar nemzet bűneit:

Látá az magyarnak állhatatlanságát,
 Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt;
 Hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
 Ártatlan fia vérenek böcsületi,
 Jóságos cselekedetnek nincs keleti,
 Sem öreg embernek nincsen tiszteleti. •

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
 Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
 Lopás, emberölés és örök tobzódás.¹

Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomták,
 Gyönyörködnek különb különb vallásoknak.

De ók ennyi jókért, ah nehéz mondani!
 Ah, háládatlanok és merték elhadni;
 Nem szégyenlik isteneket elárulni,
 Ellenemre minden gonoszban elmerülni.

¹ Nagyon téved Kanyaró Ferencz, mikor azt hiszi, hogy Zrínyinek eme sorai vetélytársára, Mikulich Tamásra vonatkoznak. »Mikulichot és fiát forgatja elméjében — úgymond — mikor a honfitársak gonosz elvetemültségét festi. A második [itt nálunk: első] versszakban Mikulichot, a harmadikban [nálunk: második] annak fiát rajzolja képzelete. Az utolsó versszak [nálunk: harmadik] két első sorában isnét Mikulichra, a két utolsóban Mikulich fiára ösmerünk.« (Irodalomtört. Közl. 1893. évf. 405—406). Én pedig részemről egész világosan Farkas András, Batizi András és Horvát András szavaira ösmerem, a kik verseikben kortársaik gonoszságát rajzolják. Elhiszem, hogy Mikulichra és fiára is illettek ezek a szavak, de Zrínyi egyezése az említett írőkkel egészen kézzel fogható, már pedig ezek nem gondolhattak az utánuk élt Mikulichra s Zrínyi, mint öntudatos művész, tudott annyit, hogy tárgyánál fogva a magyar nemzetnek XVI. századbeli bűneit kell rajzolnia, melyek megelőzték Szigetvár bukását.

Ugyanezen bűnökkel vádolják a magyar nemzetet a XVI. század-
beli írók is. Így *Farkas András*, már említett versében:

. . . . elfeledkezénk ő nagy jóvoltáról,
Kegyelmességéről, sok jó teteményéről;
Meg sem emlékezénk régi dolgairól:
Háládatlanok lőnk sok jó ajándékiról.
Haragra indítók *hitelenségönkkel*,
Vakságinkkal és nagy *hamisságinkkal*,
Az Szerém *borának nagy torkosságával*,
Paráznaságokkal, rettenetes bűnökkel. (19. 1.)
Köztünk meghasonlánk, *irigység, gyűlötség*
Mi köztünk támada, kezdők egymást üldözni. (20.)

De jaj mindazoknak, kik *nem elégszenek*
Egy Krisztussal az ő üdvösségekre,
Ezek *megtagadják az Krisztusnak vérét*
És az ő szent atyját *káromlással illetik.* (23.)

Továbbá *Batizi* a XLIV. zoltár fordításában így czéloz a magyar
nemzetre:

Teremtő istent megutáltunk,
Igaz tiszteletet elhagytunk,
Külömbet-külömbet találtunk,
Azért most mi nyomorgattatunk.
De meg nem elégeftünk ezzel:
Teljesek vagyunk sok bűnökkel. (73.)

Más helyen pedig:

. . . . az isten
Az *bálványimádást* el nem szenvedheti. (108.)

Végre *Horvát Andrásnak* »Az fejedelemségről« szóló versében
ezt olvashatjuk:

Nagy szégyenségben fejedelmek vagytok,
Országpusztítóknak, csalárdnak mondattok,
Dúlók, kőborlókknak, lopóknak mondattok (170.)

Miért nem esmer tikteket az isten,
 Az ő *dicsősége nincsen tisztességben,*
 Az ő *szent igéje nincsen becsületben.* (172.)

Mind eltanulák az nagy *hamisságot,*
 Urak, nemes népek, az szegény parasztok.
 Sokan dicsekedtek az keresztyén névben,
 De kevesen vagytok az *egy igaz hitben.*
Balván-ímádás nagy bűn ti köztetek. (175.)

Az éposz alapeszméjének harmadik mozzanata az, hogy isten e bűnök és a háladatlanság miatt megharagszik a magyar nemzetre (11., 19., 22. versszak):

Megindult ezekért méltán ű haragja.

Ah, bánom, ennyi jót hogy ívélek töttem,
 Nem-e viperákat keblemben neveltem?
 De immár ideje velek esmertetnem:
 Én vagyok ama nagy bosszúálló isten.

Kiáltnak én hozzám s nem hallom meg úket,
 Az ű panaszira nem hajtom fületem.

Ezzel egyezőleg ezt olvashatjuk *Farkas András* idézett versében:

Haragra indítók hitetlenségönkkel.
 Azért ű *haragja ellenünk gerjede.*
Bosszúálló ostora rejánk szálla.
Sok kejjáltásokkal az nagy istent bántók.
 De bűnönkből nem akaránk kitérni. (20. l.)

A Szigeti Veszedelem I. énekének 20. és 21. versszakában isten ilyen megbiztatást ad Mihály arkangyalnak:

Eredj azért, arkangyal, szállj le pokolban,
 Válaszsz egyet az haragos fúriákban,
 És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
 Jutassa magyarokra való haragban.

Én pedig töröknek adok oly hatalmat,
 Hogy elrontja, veszti az rossz magyarokat,
 Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
 Mig nem esmerik meg elhették urokat.

Az arkangyal aztán ezt mondja Alektónak:

Szultán Szulimánnak szálljad meg az szívéd,
 Neveid magyarokra ű haragos mérgét,
 Vigye rájok nagy rettenetes fegyverét,
 Rontsa uraságát és minden erejét.

Halljuk most a XVI. századbeli írókat a török-magyar háborúk
 bekövetkeztéről: *Farkas András* így ír:

Végzetre oztán *mi rejánk kihozá*
Basáival az hitetlen török császárt,
Minket es megvere és mi országunkat
 Mind elégetteté, *dálatá, raboltatá.*
Magyarokat adá törökök markába,
 Kik
 sok népet elhajtának. (20. l.)
 Mindezek szállának istentől mireánk,
 Bűnünk szerént és gonoszságunk miatt.
 Ezzel megmutatá az hatalmas isten,
 Hogy ő az bűnöknek *erős bosszúállója.* (21.)

*Horvát András*nál pedig ezt olvashatjuk:

Hallgassza, úgy mond az úristen tenedek,
 Im hozok tereád régi vastag népet,
 Az kinek te nyelvéd ingyen meg sem érted,
Erős városidat öszvetőri néked.
 Im jól látjátok, nem tagadhatjátok,
Az pogán töröknek inségében vagytok.
 Az nagy úristen akar minket intsen,
 Kegyetlen ostorral bátor fenyegetsen. (175.)

Továbbá *Károli Gáspár* »Két könyv minden országoknak . . .
 szerencsésejeknek okairul« című könyvében (Debreczen, 1563) azt
 hirdeti, hogy az isten indította fel a török császár szívé a magyarok

ellen, az súgta a fülébe, hogy fegyverkezzék ellenök; mert ennek másképen eszébe sem jutott volna, hogy Magyarországot pusztítsa.

A Szigeti Veszedelem XIV. éneke szerint a törököknek — a kik oly sokáig eredménytelenül vívták Szigetet — segítségükre jönnek a pokolból Alderán bűvész által földézett ördögök s ezek segítik őket a vár elfoglalására. Ezt a felfogást is megtaláljuk a XVI. században, *Batízi András* »A meglőtt és megleendő dolgoknak históriájában« ezt írja:

Ugyanezent írja könyvében Szent János,
Hogy ezer esztendő után *eloldatik*
Az ő tömlécéből az kegyetlen ördög,
Mert nagyobb szabadság ő néki adatik.

Azért ez világra *el-kimegyen csalni,*
Gógot és Mágogot hamar elhíttetni,
És az ő seregét hadra gyihóstiti,
Kiknek sokasága tengernek fővenyi.

Ezek megkerülik az szentek táborát,
És az nagy istennek szerelmes városát,
Tudni, az keresztyén anyaszentegyházat. (107.)

Farkas András szintén ilyenformán szól:

Pokolbeli ördög ellenök feltámaszt
Földi kerülokat, hatalmas nagy urakat. (23.)

V. ö. ez idézett sorokkal Alektó szerepét is a Zrínyiász I. énekében. Továbbá az a névtelen szerző is, a kinek Szigetvár veszéséről szóló egykorú éneke fenmaradt a Lugossy-codexben, az ördögök segítségének tulajdonítja a törökök diadalait, midőn ezt írja:

Kérvök az úristent, hogy az töb várakat,
Tartsa meg országunknak maradékját,
Az mi nagy köntösönknek felső gallérát,
Rontsa meg *az ördögnek ő országát.*

Végül az I. ének 21. és 24. versszakaiban így nyilatkozik isten a magyar nemzet bűnhődéséről és a török szerepéről:

Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
 Halálról életre ismét hozom őket.
 Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
 Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

Ugyanezt a meggyőződést hirdeti *Farkas András* és *Batizi András* is. Amaz »Az zsidó és magyar nemzetről« szóló versében ezt mondja:

*Akarja az isten szívünket felnyitni,
 Hogy mi el ne vesszünk régi nagy bűneinkben.
 Azért mi es vegyük jó kedvvel ő tőle,
 És hallgassuk az istennek igéjét,
 Esmerhessük magonkat bűnösöknek lenni,
 Kövessük az istent: nekünk ő megbocsátja,
 És annak felette jó Magyarországot
 Esmét feltámasztja, és esmét hatalmat ad. (23.)*

Emennél pedig ezeket olvashatjuk a »Meglőtt és megleendő dolgoknak históriájában«:

Azért az úristen ezt mondja felőlek:
 Óh te Góg és Mágóg, téged felkészítlek,
 Én tégedet széllyel környül kerengtetlek,
 De az te álladra én zabolát vetek.

Temérdek sok népvel téged felkészítlek,
 Nagy roppant sereggel téged el-kiviszlek,
 És te mint egy nagy vész el-felkerekedel,
 Hogy mint egy nagy felleg ez földet béleped.

Te vagy az ki felől én régenten szóltam,
 A szent prófétákkal megprófétáltattam,
 Utolsó időben téged feltámasztlak,
 De sok napok után megverlek, meglátlak.

*Mikoron el-bemégy te az én földembe,
 És te felhágandasz az én hegyeimre,
 És szentegyházamra, az kereszttyén népre,
 Kiket én gyűjtöttem sok pogánok közül:*

Ott az én haragom ellened felgerjed
 És téged elvesztlek minden seregedvel,
 Hogy az én népeim nyilván megismerjék,
 Hogy én ő nekiek jó istenek vagyok.

*Azért vagyon mostan ilyen szerencséje,
 Hogy mentül hamarébb idejét bétöltse,
 Addig el-felmegyem, míg néki engedtek,
 De hirtelenséggel ő megáldoztatik.*

Ezeket az isten csak azért engedi,
 Mert ez világnak bűnét nem tűrheti,
 Az bálványimádást el nem szenvedheti,
 Azért ezek által akarja büntetni. (106—108.)

Ezen összehasonlításból mindenki meggyőződhetik, hogy Zrínyi — mielőtt költeménye írásához fogott volna — nem csak azt tanulta meg a történetírásból, hogy miként folyt le maga az esemény, Szigetvár ostroma és védelme, hanem igyekezett megismerni az akkori nemzedék közfelfogását is a török hódítás bekövetkezéséről s ha a XVI. század vallásos jellegű irodalmából többet nem is, de az imént idézett írók munkáit mindenenesetre olvasta; mert máskülönben közte és azok közt ilyen nemű és ilyen foku egyezés (mely az eszmének minden egyes részletére kiterjed és sokszor a kifejezések azonosságáig megy) alig volna megmagyarázható.

Bizonyos immár, hogy nem abban áll Zrínyi érdeme, mintha ő emelte volna fel a tisztán történeti és magában véve jelentéktelen eseményt az eposca magaslatára az által, hogy belevitte a csodás elemet, az isteni beavatkozást és az egész nemzetre kiható fontossággal ruházta fel (mert mind a két attributum a nemzet vallásos érzelmének kifolyása), hanem abban, hogy fel tudta fogni az előző század szellemét s fölismerte, hogy e szellem nyilvánulásában Szigetvár bukása kész époszi tárgy, — mert a mely felfogás az egészre vonatkozik, az az egésznek egyes részeire is vonatkozik. Ez a körülmény azonban csak emeli a Szigeti Veszedelem értékét; mert ha nem úgy dicsekedhetünk is vele, mint egyes ember eredetiségének és inventiójának bizonyító példájával, de úgy hivatkozhatunk rá, mint olyan monumentális alkotásra, melyben egy egész nemzetnek s másfél századnak szelleme tükröződik.

THURY JÓZSEF.